

Lathund för inkluderingsarbetet i skolan

– EN INTRODUKTION TILL BOKEN

Skapa plats

På **EKVALITA** är vi proffs på jämställdhet och likabehandling,
vi arbetar med normer och ger verktyg till förändring.
Ekvalitas utbildningsteam erbjuder workshops, föreläsningar och längre
utbildningshelheter kring jämställdhet och likabehandling i undervisningsmiljöer.
Teamet har en bred erfarenhet att arbeta med allt från elever, studerande, pedagoger,
rektorer och professorer till skolhälsovården, vårdnadshavare, kommunens
utbildningsansvariga, HR-chefer och fackombud.

Vi utvecklar metod- och arbetsmaterial, gör utredningar, rapporter och planerar
seminarium. Du kan läsa mer om vårt arbete på **EKVALITAEDUCATION.FI**.
Där kan du också beställa vårt nyhetsbrev eller boka in oss till er skola.
Du når oss på: **UTBILDNING@EKVALITA.FI**.

EKVALITA

**Din expert på jämställdhet,
likabehandling och inkludering**

ekvalita.fi

Lathund för inkluderingsarbetet i skolan

– EN INTRODUKTION TILL BOKEN **Skapa plats**

Ekvalita
ekvalita.fi
ekvalitaeducation.fi

Lathund för inkluderingsarbetet i skolan
– en introduktion till boken Skapa plats

© Ekvalita, Nina Blomberg

Kopiera gärna, genom att referera till varandra
visar vi att vi är många som jobbar för förändring

TEXT
Nina Blomberg

REDAKTION
Cecilia McMullen, förlagsstöd
Malin Gustavsson, innehållsansvarig
Jacob Töringe, tillämpningsstöd och språkgranskare

GRAFISK FORM OCH ILLUSTRATIONER
Hanna Siira

Första upplagan

TRYCK
K-print, 2020

ISBN 978-952-94-2882-3 (hft.)
ISBN 978-952-94-2883-0 (PDF)

Utgiven med understöd av
Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne sr

Innehållsförteckning

Förord **5**

Vad innebär ett normutmanande arbetssätt? **6**
Vad är normer? 6
Varför jobba med att förändra begränsande och uteslutande normer i skolvärlden? 9
Intersektionalitet 10
Att befinna sig utanför normen 11
Privilegier 12

Att jobba med att förändra begränsande normer i skolan **13**
Kom igång! 14
Övning: Teflontest 14
Checklista – tänk på detta i undervisningen 18
Tillsammans med kollegiet 19
Övning: Normer i vår skola 21

FEM TIPS för ett normutmanande arbete! **23**

Övningar **25**
Övning: Den goda människan 1 25
Övning: Den goda människan 2 26
Övning: Normkreativa trafikmärken 26
Övning: Jag tolererar dig! 27
Övning: Härskarteknik 29

Fortsätt läsa... **31**

Källor **31**

Ekvalitas mall på en jämlikhets- och likabehandlingsplan **32**

Vi på Ekvalita vill fortsätta utveckla böcker och material för skolan. Därför vill vi gärna höra dina åsikter och tankar om innehållet och övningarna i den här **LATHUNDEN** samt i boken **SKAPA PLATS**. Hör av dig till oss: **SKAPAPLATS@EKVALITA.FI**. Du är också varmt välkommen med i facebookgruppen **SKAPA PLATS** för att dela tips och idéer, diskutera och låta dig inspireras i arbetet med likabehandling i skolan.

Förord

Inkludering i skolan handlar om att vara en del av en grupp eller en klass och att känna gemenskap. Det är en demokratisk process som lyfter fram alla elevers, studerandes och skolpersonals lika värde och rättigheter. För att öka möjligheten att uppleva gemenskap behöver vi i skolan vara normutmanande. Ett normutmanande förhållningssätt i skolan innebär att medvetandegöra och uppmärksamma kopplingen mellan sociala och kulturella normer, studerandes möjligheter och skolpersonalens makt att skapa plats och inkludera. I skolan handlar det om att granska och utmana normer som exempelvis heteronormen, vithetsnormen, funktionsnormer, könsnormer och utseendenormer samt hur dessa är kopplade till privilegier och möjligheter generellt i livet och speciellt i skolan, och som kan vara begränsande och uteslutande för många i skolmiljön. Att vara normmedveten i skolan hjälper dig även att granska dig själv, att flytta fokus från ”de andra” till normer och dig själv, samt hjälper dig att se och stödja studerande och deras möjligheter. Det fungerar även som ett verktyg för att förändra begränsande normer samt att främja lika möjligheter och rättigheter och att skapa gemenskap. I Ekvalitas bok *Skapa plats – en normutmanande bok för en mer inkluderande skola* diskuteras normernas betydelse i skolvärlden och vikten av att arbeta normutmanande. I boken ingår teori om normmedveten pedagogik samt tips och övningar som går att göra tillsammans med studerande och kollegor. Detta häfte fungerar som en lathund för det normmedvetna arbetet i skolan och är en förkortad version av boken.

Med medvetenhet och förståelse kan vi tillsammans skapa en mer inkluderande skola där alla känner att de kan och får vara sig själva, där vi respekterar och accepterar varandra och varandras olikheter samt där alla kan få plats.

5.1.2020
Nina Blomberg
LÄRARE I FILOSOFI, RELIGION, LIVSÅSKÅDNING OCH HÄLSOKUNSKAP

Vad innebär ett normutmanande arbetssätt?

Ett normutmanande arbetssätt innebär att du som pedagog jobbar aktivt för jämlikhet och mot diskriminering.

Det handlar om att:

- du jobbar enligt läroplanen[1] som har sin grund i barnkonventionen och som lyfter fram vikten av att främja jämlikhet och demokrati
- du ser hela världen, andra människor och även dig själv i ett större sammanhang och med nya perspektiv.

Som metod handlar det om att synliggöra de normer som begränsar våra liv och som strider bland annat mot de mänskliga rättigheterna. Metoden stöder oss att bli självreflekterande, att kritisera de uteslutande och begränsande normerna och skapa förändring genom normkreativa lösningar. Ett normutmanande arbetssätt är en förutsättning för att skolor ska kunna lyckas med ett både ingripande och förebyggande jämlikhetsarbete.

Vad är normer?

Då vi arbetar med förändringsarbete fokuserar vi på de sociala och kulturella normerna. Dessa normer är föreställningar, idéer och oskrivna regler om vad som anses vara normalt, rätt och riktigt, det vill säga vad som förväntas, önskas eller krävs, i detta fall i skolmiljön. Enkelt sagt handlar normer om hur vi förväntas vara, tänka, se ut och bete oss som elever, studerande[2] och pedagoger. Normer är regler som bland annat pedagoger och studerande skapar tillsammans och som utgör stämningen i skola. En del normer är nödvändiga för ett välfungerande samhälle, medan vissa normer begränsar människors handlingsutrymme och diskriminerar. De förstnämnda går under namnet **inkluderande** och **stöttande** normer och innebär handlingar och förhållningssätt som bidrar till en känsla av trygghet, tillhörighet och respekt. I skolan kan det handla om att glatt heja på varandra, att säga till ifall kränkande skällsord används eller att som pedagog ge uppmuntrande kommentarer då någon haft en jobbig dag. Den andra formen av normer kallas för **begränsande** och **uteslutande** normer. De handlar om handlingar

1 Både grundläggande utbildningens och gymnasiets läroplan har sin grund i barnkonventionen, som lyfter fram vikten av att främja jämlikhet och demokrati samt att följa FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna.

2 För enkelhetens skull används fortsättningsvis enbart ordet "studerande" för alla personer som går i skolan, oavsett ålder.

Be mamma och pappa skriva under pappret!
Jag träffar inte min mamma
Min pappa har dött
Jag bor inte med mina föräldrar
Ok
Ok
Jag har ingen mamma
Jag bor med min moster
Vad kunde läraren säga istället? Vilket ord skulle vara mer inkluderande?
Jag träffar inte min pappa
Ok
Ok
Jag har två mammor

och förhållningssätt som bidrar till att människor känner sig otrygga, uteslutna, förbisedda eller oviktiga. Det kan exempelvis ta sig uttryck i tystnadskulturer, där ingen vill vara den som skvallrar då något hänt, att det förekommer knuffar i matkön eller att det fnissas i klassen då någon svarar fel på lektionen.

Att passa in i normen kan ge makt, status och privilegier. Exempelvis att den som har de trendigaste kläderna och har kunskap om det som enligt normen är viktigt, ofta hör till de populära i skolan. Normerna i skolvärlden är även lokala och varierar från skola till skola, från klass till klass, samt från grupp till grupp. I det normutmanande arbetet är det specifikt de uteslutande och begränsande normerna som granskas och förändras, men det handlar även om att uppmuntra och förstärka inkluderande normer.

Exempel på inkluderande normer i skolan:

- Vi hälsar på varandra när vi möts i korridoren.
- Vi känner oss speglade och representerade i läroböckerna och lärares material, exempelvis hittar vi personer med olika sexuella läggningar och kroppsstorlekar.
- Skolan erbjuder könsneutrala toaletter.
- Olika funktionsvariationer har tagits i beaktande i planeringen av undervisningen och av skolans nya utrymmen.
- Vi hjälper den som behöver en extra hand och pratar uppmuntrande om och med varandra.

Exempel på uteslutande och begränsande normer i skolan:

- Vi utgår i juletid ifrån att alla är kristna lutheraner i klassen.
- Vi använder ord som ”schitzo” , ”inva”, ”cp”, ”homo” som skämt.
- Tafsande, knuffar, sexualiserade skällsord ingår i vardagen.
- Det finns en jargong där vissa grupper av de studerande upplever sig vara bättre, viktigare eller tar sig friheter på andras bekostnad.

Varför jobba med att förändra begränsande och uteslutande normer i skolvärlden?

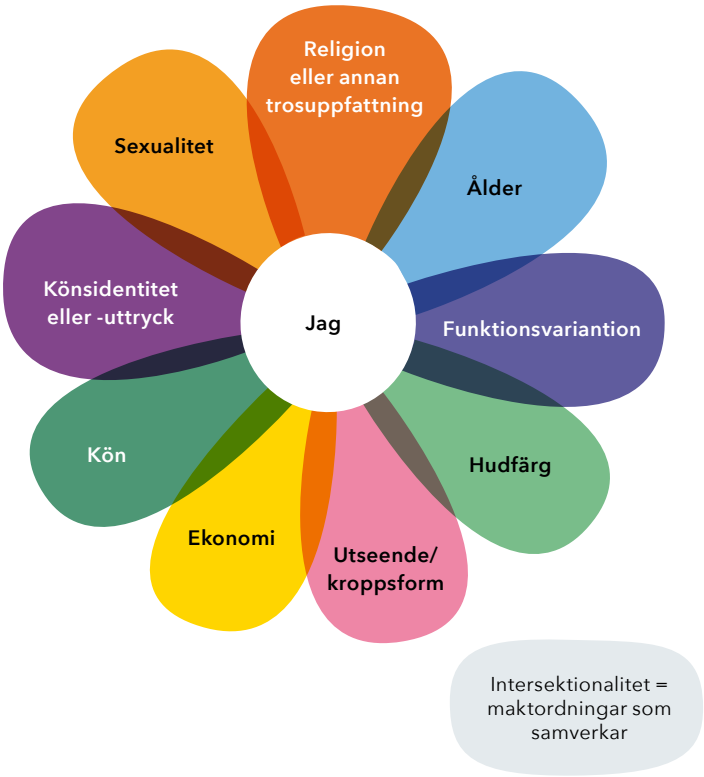
Att använda sig av ett normutmanande arbetssätt och specifikt arbeta med de begränsande och uteslutande normerna i skolan innebär att du:

- jobbar för jämställdhet och jämlikhet
- främjar lika rättigheter och möjligheter
- förebygger diskriminering och kränkningar
- ändrar på strukturer och handlingar som skapar normer
- skapar trygghet
- skapar inkludering
- ger studerande fler möjligheter att utvecklas.

Genom att reflektera över ditt eget förhållningssätt till normer får du en bättre förutsättning att lyckas i din yrkesroll. Du får en bättre utgångspunkt för att skapa en öppen och inkluderande miljö för studerande och personal. Det ökar även förståelsen för hur du själv blivit och blir begränsad och hur du själv begränsar andra.

Intersektionalitet

Vissa normer förstår vi bara då flera egenskaper kombineras. Exempelvis möter muslimska flickor en viss typ av stereotypisering till skillnad från enbart muslimer eller flickor. Detta kallas för *intersektionalitet eller normsamverkan* och innebär att då olika normer/maktordningar kombineras så ser diskrimineringen annorlunda ut istället för om de två egenskaperna skulle varit separata. Intersektionalitet hjälper oss att se helhetsbilden i hur normer fungerar, hur makt utövas och hur människor därmed inte behandlas jämlikt. Vi kan inte säga att svag skolframgång berör alla pojkar, utan det är en viss typ av pojkar. Om vi inte ser mer än pojkar kan vi inte heller hitta rätt metoder för att stötta just de pojkar som faller igenom. Ifall vi inte ser helhetsbilden, utan endast delar av den, blir helhetsbilden av hur ojämlikhet uppstår ofullständig.[3]

3 Institutet för språk och folkminnen

Att befinna sig utanför normen

Människor grupperas och kategoriseras enligt normer (exempelvis kvinnor och män, homo- eller heterosexuella, svarta eller vita). Detta gäller även i skolvärlden. Majoriteten av de studerande befinner sig (oftast) innanför normen, vilket betyder att skolan är en helt okej plats att vara på, medan de studerande som avviker från normen känner hur normen skaver; på rasten, i samtal med pedagogerna, i böckerna eller i bemötande på lektionerna. De finns inte representerade i läromedlen, deras närvaro uppmärksammas inte på ett positivt sätt eller de känner sig inte sedda eller förstådda då de möter vuxna. Om uteslutande och begränsande normer inte ifrågasätts kontinuerligt kan de leda till kränkningar, diskriminering och våld. Eftersom normer många gånger är osynliga, som oskrivna regler, bidrar det till att vi inte alltid ser vilka handlingar som bidrar till att upprätthålla dem. Därför har du som pedagog bättre förutsättningar att förebygga och påpeka dessa handlingar om du sedan tidigare är bekant med normer och känner igen dem då de skaver i skolvardagen.

Fundera på...

- Kan du ge exempel på normer? Vilka kommer du på?
- Känner du till de vanligaste normerna som heteronormen, cisnormen, vithetsnormen och funktionsnormen? Vad innebär de?
- Vilka begränsande och uteslutande normer förekommer i den skola du jobbar i?
- På vilket sätt arbetar din skola med uteslutande och begränsande normer på lektionstid, raster och med vårdnadshavare? Vilka metoder fungerar och varför?
- Har du erfarenhet/exempel på hur normerna ändrats med tiden i skolan du jobbar i?

Privilegier

Den som tillhör normen blir också priviligerad. *Privilegier* handlar om att ha fördelar, såsom att inte känna sig ifrågasatt för sina val, sin identitet eller sina erfarenheter. För en studerande kan det handla om att inte behöva vara rädd för att markera på lektionen, utsättas för rasistiska skällsord eller annat nedsättande språkbruk. Att ha privilegier är lite som att ha ett ständigt flyt då en rör sig genom livet, att känna sig bekväm i de flesta situationer och att ta för sig, utan specifikt motstånd.

Jag är normen. Man, vit, heterosexuell. Jag har en universitetsutbildning och arbetar som lärare. Denna slump (för statistiskt sett är det just en slump) innebär att jag har privilegier och makt i samhället, och om någon har privilegier och makt så innebär det att någon annan inte har det. Om världen ska bli bättre, en mer rättvis och jämlik plats, måste de som har privilegier ifrågasätta sin ställning, och som lärare har du en fantastisk möjlighet att faktiskt påverka. Eller möjlighet, det handlar kanske snarare om en skyldighet att påverka. Läroplanens värdegrund är väldigt tydlig: som lärare ska du arbeta aktivt för allas lika värde.

Romanen ”Små stora saker” av Jodi Picoult handlar om en rättegång mot en afroamerikansk kvinna och behandlar orättvisor kopplade till hudfärg i det amerikanska samhället. Ruth, kvinnan som är åtalad, säger vid ett tillfälle: ”Vem väljer att skrota ett system som sätter en själv i främsta rummet?” Denna fråga sammanfattar egentligen min utgångspunkt för att arbeta med normer och jämlikhetsfrågor: eftersom jag genom min ställning i samhället har möjlighet att motarbeta ett orättvist system är det också min skyldighet att jobba för detta.

JACOB TÖRINGE, LÄRARE I MODERSMÅL OCH HISTORIA

Fundera på...

- Vet du vilka privilegier du har och varför? Kan du ge exempel?
- Kan du ge exempel på någon situation där du blivit bemött på ett visst sätt på grund av ditt kön?
- Har du någon gång upplevt att du blivit begränsad på grund av din hudfärg eller funktionalitet?

Att jobba med att förändra begränsande normer i skolan

Arbetet med normer fastnar ofta på samma ställe. Det är relativt lätt att bli normmedveten och även kritisk, men att komma vidare därifrån kan ofta vara en utmaning. Det är en process som kan ta tid och för att få hjälp på vägen och för att kunna granska var du själv befinner dig, så kan du ta stöd av det normutmanande arbetets tre faser:

1. Den första fasen handlar om att bli **medveten** om vad normer är, samt hur de uppstår och lever vidare i skolan.

2. Den andra fasen är att **kritiskt granska** dessa normer och dess konsekvenser i skolan. Alltså vilka effekter de har, främst för barn och unga, men också för de som arbetar och verkar i skolmiljön. Denna del handlar också om att granska sin egen position och undersöka hur en själv är delaktig i att normer fortsätter att bidra till diskriminering i skolan.

3. Den tredje fasen är att **lyfta** de inkluderande och stöttande normerna, allt det där bra som får både studerande och personal att trivas. Denna del handlar också om att tänka nytt, **kreativt** och hur nya normer kunde ersätta eller manövrera ut de uteslutande och begränsande normerna i skolan.

Vilka normer finns i skolan?
Att förstå vilka normer som finns i skolan, hur och varför de skapas, återskapas, samverkar med andra normer, förändras över tid och varför.

Normmedvetenhet

Vem har makt/privilegier?
Att ifrågasätta normerna utgående från deras konsekvenser samt granska sin egen position.

Normkritisk förhållningssätt

Hur bygga nytt och inkluderande?
Att skapa förändring genom att bredda, bryta och utmana normer i enlighet med skolans värdegrund och andra styrdokument.

Normkreativitet

Jag känner att jag är rätt normmedveten av mig. Även att jag är (delvis) kritisk, men känner nog att jag behöver jobba en hel del för att bli normkreativ av mig. Det känns svårt men jag har kommit igång och är på väg. Jag behöver hjälp och hoppas bli bättre.

LÄRARE, GYMNASIUM

Dessa tre faser av att arbeta med normer kan användas som en mall för att analysera var du är i ditt arbete, dels generellt, men också vilka olika normer du lyckas synliggöra och jobba med. Denna mall kan också hjälpa dig att se om det är någon av dessa faser som du fokuserar för mycket eller för lite på, samt varför och vilka konsekvenser det har i ditt förändringsarbete.

Kom igång!

För att som pedagog kunna ta itu med de begränsande och uteslutande normerna, för att kunna skapa förändring och för att göra skolans styrdokument[4] levande i skolans vardag, måste du börja med att ta en titt i spegeln. Det kan lätt bli så att du tänker att du ska lära studerande att bli normkritiska, samtidigt som du själv inte behöver kritiskt granska dig själv. För att granska och ändra på det egna beteendet, språkanvändningen och inlärda mönster krävs aktiva handlingar. Det känns inte alltid så trevligt, men är nödvändigt för att du ska märka vilka normer du förmedlar vidare till dina studerande. Så börja med dig själv!

Gör ”Teflontestet” för att kolla var du själv befinner dig i förhållande till olika normer. Namnet ”Teflontest” kommer från tanken att det finns situationer, där vissa personer inte känner av alla normer, för att de är normföljare. Det kan liknas vid teflonet i en stekpanna där det som steks inte fastnar, utan glider undan. Den som däremot avviker och bryter mot normen stöter lättare på friktion och normerna bränns fast och skadar. Det finns inget lager av teflon då.

4 Lagen om elev- och studerandevården, Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män och Diskrimineringslagen

Övning: Teflontest

Namnet ”teflontest” kommer från tanken om att det finns situationer där en normföljare bara glider fram, att det kan liknas med teflonet i en stekpanna där det som steks inte fastnar utan glider bra. Den som däremot bryter mot normen stöter lättare på friktion. Det finns inget lager av teflon då.

SYFTE: att synliggöra din egen position i förhållande till olika normer samt att öka förståelsen för i vilka sammanhang du är privilegierad och diskriminerad och i vilka sammanhang du aktivt borde stå tillbaka till förmån för mindre privilegierade personer.

TID: minst 20 min.

DET BEHÖVS:

- teflon-formuläret.

GÖR SÅ HÄR:

1. Fundera över och fyll i om du ofta, ibland, sällan eller aldrig har utsatts för ovälkommet stirrande, påhopp, hot eller fått frågor som inte känts bra utifrån exempelvis kön, etnicitet eller sexuell läggning.
2. Reflektera för dig själv: ser du något mönster i hur du satt kryss? Är alla kryss på ungefär samma ställe?
3. I vilka kategorier följer du normen (sällan friktion) respektive inte följer normen (ofta friktion)? Varför tror du att det är viktigt att veta när du följer respektive inte följer normen?
4. Hur känns det att följa normen? Och hur känns det att bryta mot normen?
5. Vilka typiska situationer har du varit med om inom de olika kategorierna där du ofta stött på friktion?
6. Hur kan du använda dessa insikter om normer och privilegier konstruktivt?
7. Vad kan du göra i skolan för att skapa mindre friktion för de som inte följer normen?
8. Tänk på ett arrangemang eller en grupp du lett. Vad skulle du kunna gjort annorlunda för att underlätta och minska friktionen för normbrytarna inom samma kategorier?

Teflontestet går bra att göra även med (äldre) studerande. Då du gör övningen med studerande är det bra att innan övningen förklara för deltagarna att övningen inte handlar om att anklaga eller lyfta fram olika grupperingar, utan om att synliggöra och att reflektera. Om vi följer eller bryter normerna säger inget om oss som människor, men säger en hel del om hur omvärlden bemöter oss. (Denna övning förutsätter att alla deltagare är med på att det finns maktstrukturer och begränsande normer i samhället och att de vill förändra detta.)

DU KAN GÖRA ÖVNINGEN MED STUDERANDE EXEMPELVIS SÅ HÄR:

1. Berätta för gruppen att det finns situationer där en normföljare bara glider fram. Det kan liknas med teflonet i en stekpanna där det som steks inte fastnar utan glider bra. Den som däremot bryter mot normen stöter på mer friktion. Det finns inget lager av teflon då.
2. Dela ut ett teflontest åt alla deltagare. Förklara för dem att de kategorier som finns med i testet, finns med då det finns tydlig begränsande normer kring dessa kategorier. Poängtera även att ingen behöver visa sitt test för någon annan.
3. Be deltagarna att fylla i testet individuellt, genom att sätta ett kryss i passande ruta.
4. Ge deltagarna några frågor att fundera på enskilt efter att alla fyllt i testet:
   - Hur kändes det att reflektera kring dig själv och kryssa i de olika kategorierna?
   - Kom det fram något nytt som du inte tänkt på tidigare?
   - I vilka kategorier följer du normen (sällan friktion) respektive inte följer normen (ofta friktion)? Varför tror du att det är viktigt att veta när du följer respektive inte följer normen?
   - Hur känns det att följa normen? Och hur känns det att bryta mot normen?
   - Vad kan du göra för att skapa mindre friktion för de som inte följer normen?
   - Vilka typiska situationer har du varit med om inom de olika kategorierna där du ofta stöter på friktion?
5. Ifall någon från gruppen vill berätta öppet för de andra hur det kändes att göra övningen, får den göra det. Om ingen vill det så gå bara vidare.
6. Berätta för gruppen att normer är olika i olika grupper och förändras över tid.
7. Be deltagarna nu besvara följande frågor (exempelvis på baksidan av teflontestet):
   - I vilka av de kategorier där jag kryssade i "sällan" behöver jag få mer kunskap om normbrytarnas villkor och upplevelser?
   - Vilken/vilka saker ska du göra annorlunda framöver för att minska normbrytarens friktion.
8. Avsluta med att poängtera att det är extra viktigt att jobba aktivt med de kategorier som de själva kryssat i att de sällan stöter på friktion. Om exempelvis en person sitter i rullstol så stöter den personen antagligen på friktion på grund av funktionalitet. Om denna person är exempelvis arrangör för någon verksamhet kommer personen troligen att se till att verksamheten är tillgänglig genom att se till att det finns en ramp, medan en person som sällan stöter på friktion på grund av funktionalitet med större sannolikhet glömt att platsen måste vara tillgänglig för alla.

Övningen är tagen från www.jamstall.nu, här delvis omformad av Ekvalita.

Teflontestet

Jag har utsatts för ovälkommet stirrande, påhopp, hot eller fått frågor gällande följande:

	OFTA	IBLAND	SÄLLAN	ALDRIG
KÖN / KÖNSIDENTITET / KÖNSUTTRYCK				
SEXUELL LÄGGNING / PREFERENS				
ÅLDER				
RELIGION / ANNAN TROSUPPFATTNING				
FUNKTIONSVARIATION				
HUDFÄRG / ETNICITET				
SOCIALGRUPP / BAKGRUND				
KROPPSFORM				
SPRÅK				
MENTAL HÄLSA				
NATIONALITET				
POLITISK ÅSIKT				
FAMILJEFÖRHÅLLANDE				

Om du nästan bara fyllt i ”aldrig” eller ”sällan” så är du med stor sannolikhet en del av normen. Kanske du då inte heller reflekterat så mycket över denna typ av frågor, men det är bra att du börjar göra det nu. Ifall du upplever en friktion har du säkert en större kompetens för vad som är ok att säga och göra. Saknas det friktion så saknas oftast också kompetensen att avgöra vad som är ok att säga och göra. Då måste kompetensen fås genom att aktivt börja fundera och agera normmedvetet för att inte diskriminera någon omedvetet.

Det spelar roll
VAD som sägs och visas.

Det har en betydelse
ATT det sägs och visas.

Det är viktigt
HUR det sägs och visas.

Förutom att reflektera över dig själv och vilka normer du inkluderas i, så lönar det sig även att reflektera över:

Ditt eget bemötande

- Vem uppmärksammar du i skolan?
- Vem får talutrymme i klassen?
- Hälsar du på alla?

Ditt undervisningsämne

- Vilka tydliga normer finns i ditt undervisningsämne?
- Finns det en tydlig könskodning av ämnet? Det vill säga är det så att det exempelvis är fler pojkar än flickor som läser ämnet? Om ja, vad kan det bero på?

Ditt undervisningsmaterial och läroböcker

- Har du någonsin normkritiskt granskat ditt läromaterial?
- Vem är det som syns i materialet och på bilderna?
- Hur syns minoriteter och på vilket sätt omtalas de?

Ditt språk

- Har du koll på vad det är du säger och hur det bidrar till att förstärka begränsande och uteslutande normer?
- Ge exempel på ord som du bytt ut/börjat använda för att vara mer normutmanande.
- Har du exempelvis tänkt på att genom att fundera på användningen av ord som ”normal”, ”annorlunda”, ”naturlig” och ”vanlig”, kan du undvika att ge utrymme för att begränsande och uteslutande normer ska få grogrund. På vilket sätt skapar ord som dessa grunden för normer?

Fundera på...

- Vilka normer är du bärare av/är det du ser? Vad har du till exempel för kön, vilken är din sexuella läggning, har du någon funktionsvariation, vilken hudfärg har du?
- Vilka normer är det som format och formar dig?
- Vad innebär dessa normer för ditt liv? När är du mer privilegierad och när är du mindre privilegierad?
- I vilka situationer befinner du dig inom normen och när befinner du dig utanför?
- Hur påverkar dina erfarenheter och din bakgrund det du gör i klassrummet?

Checklista – tänk på detta i undervisningen

Checklistan är ett stöd för dig för att du ska komma ihåg att uppmärksamma olika faktorer i undervisningen.

- Benämn alla studerande med deras namn. Undvik att använda "flickor" och "pojkar". Då du ser dem som individer och inte som kön, undviker du ett osynliggörande av transunga samt att köna fel.
- Ha alltid syftet med din lektion/övning/tema klart för dig: Vad vill du nå? Vad är budskapet? Är alla inkluderade?
- Utgå inte ifrån att det finns ett enhetligt "vi" i klassen/gruppen, exempelvis vi som är finländare, firar jul eller lever i en demokrati. Tänk på att inte bygga upp ett "vi" och "dem". Tala istället om olika individer eller personer med olika bakgrund, religioner, sexualiteter, funktionalitet och utgå alltid från att en av dessa individer sitter i klassen då du formulerar dig. Detta hjälper dig att tala på ett inkluderande sätt. Undvik även att tala i singular när du generaliserar (såsom "mannen", "muslimen" eller "den rullstolsburna").
- Fokusera på och problematisera maktstrukturer, dess uttryck i normer och normens konsekvenser. Fokusera **inte** på avvikaren, utan på den eller det som tillskrivs mera makt. Om någon blir mobbad på grund av exempelvis klädsel, så fokusera på varför klädsel är så viktigt och vem som tar sig rätten att definiera vad som är rätt och fel klädsel.
- Lär inte ut begränsande normer som de studerande inte redan känner till. Exempelvis "Bara för att Rut har cerebral pares (CP) får ni inte reta henne för det", "Sakir som är rullstolsburen kan *också* vara med och leka" eller "Även om Sam skulle välja att dansa balett, så är det inte ok att retas." De studerande har kanske inte tidigare kopplat dessa faktorer med att retas.
- Tänk på att inte befästa normer med ditt beteende, ordval eller exempel. Exempelvis att du utgår ifrån att Sahen som är från Indien säkert gillar kryddig mat eller att du i samband med islam alltid nämner terrorism eller då du talar om terrorism nämner islam och så vidare.
- Fundera på/ta reda på vilka ord och uttryck du använder dig av och vilka normer du förmedlar. "Finns det några *starka pojkar* som kan bära detta för mig?", "Fråga *mamma och pappa* där hemma.", "Kan inte du Ayla som är jude berätta hur du och din familj firar *judisk jul*?" eller att exempelvis fråga barnen vad för roligt som hänt under jullovet, utan att tänka på att barnen eventuellt lever i familjer med våld och alkohol.
- Lyft fram makt och privilegier som är kopplade till normer på ett kontinuerligt och naturligt sätt.
- Låt inte yttranden som är kränkande eller diskriminerande gå oemotsagda. Det är viktigt att du markerar detta, så att alla kan känna sig trygga och respekterade i skolan. Acceptera aldrig att personer eller grupper kränks i klassrummet, varken direkt eller indirekt.
- Tänk på vem du ger talutrymme till, både direkt genom att dela ut ordet eller indirekt genom att tillåta vissa elever att prata utan att markera. Sträva efter att låta alla komma till tals på lika villkor. Uppmärksamma även de tysta och blyga.
- Tänk på vem det är du bekräftar och berömmer och vem du säger till. Är det alltid samma studerande?
- Se till att du medvetet har formulerat dina exempel, valt material, bilder och uppgifter som visar på mångfald, är inkluderande eller som belyser olika människors liv och situationer.

Tillsammans med kollegiet

En enskild pedagog kan göra en stor insats i att få studerande att känna sig sedda och inkluderade. Det skapar ändå en större effekt då hela skolan jobbar för samma sak. Och så är det både roligare och mer inspirerande! För att arbetet för en mer jämlik och inkluderande skola ska vara så effektivt som möjligt är det bra om skolan:

1. Utser en ansvarsgrupp för arbetet.
2. Gör en kartläggning om nuläget i skolan (exempelvis med hjälp av en enkät).
3. Utgående från kartläggningens resultat sätter upp konkreta mål och utarbetar konkreta åtgärder för hur jämlikhet och inkludering tydligare kan förankras i skolans vardagliga arbete.
4. Gör en kontinuerlig uppföljning av målen, så ni vet om ni valt rätt åtgärder för att skapa förändring.

Tips åt ledningen

För att skolan ska lyckas i likabehandlingsarbetet och arbete mot diskriminering behöver hela kollegiet dra i samma riktning. Även om de flesta är överens om att skolan ska vara en trygg plats, inser kanske inte alla att det krävs **mer** än respekt för andra människor för att likabehandlingsarbetet faktiskt ska uppnås i praktiken. Nedan finns listat fem framgångsfaktorer som är bra för skolans ledning att ha i minnet.

1 En drivande ledning

För att arbetet ska lyckas behövs ledningens stöd där personal och studerande kan lägga tid och resurser på likabehandlingsfrågor. Ledningen och skolans personal behöver kunskap om likabehandlingsfrågor i det konkreta skolarbetet. Frågor om likabehandling ska synas på lärarmöten och i utvecklingssamtalen med personalen.

2 Alla ska vara delaktiga

Det är viktigt att likabehandlingsarbetet förankras i all verksamhet. Ansvaret ligger hos varje person i skolans personal och även hos de studerande. Som rektor har en person stor möjlighet att fungera som förebild genom att visa att hen tar itu med saker, lyfter fram dessa frågor vid exempelvis julfesten, i korridoren och i möte med vårdnadshavare.

3 Kunskap

Jämlikhetsarbetet kräver kunskap om både teori och praktiska metoder. Vi kanske alla förstår vad som är målet, men vägen dit och varje enskild individs ansvar och möjlighet att göra skillnad måste bli tydlig. Det finns även en stor risk för att pedagogerna fortsätter göra som de alltid gjort, ifall de inte har tillräckligt med kunskap. Ge tid för personalen att diskutera dessa frågor samt tid för själva konkretiseringen av jämlikhetsarbetet. Arrangera fortbildningar i ämnet genom att exempelvis be någon från personalen som har koll på till exempel HBTIQ+-frågor, antirasistiskt arbete eller normer, att dela med sig av sin kunskap. Eller bjud in experter i jämlikhetsfrågor till lärarmöten eller fortbildningsdagar. Var själv på plats då dessa frågor diskuteras. Kom ihåg att även engagera föräldrar och vårdnadshavare i arbetet.

4 Gemensamma mål och åtgärder

Sätt upp gemensamma mål och åtgärder i kollegiet. Målen och åtgärderna får gärna vara både lång- och kortsiktiga. De får även gärna vara på individnivå, exempelvis att *mitt mål som pedagog är att vara mer könsneutral i mitt bemötande. Min åtgärd är att tilltala varje studerande med hens förnamn.* På gemensam allmän skolnivå kan exempelvis målet vara att *för personal och studerande tydliggöra normer i den konkreta skolmiljön. Åtgärden är att göra en normorientering*[5] *med studerande och personal innan jullovet.* Dessa mål och åtgärder ska finnas i skolans plan för jämställdhet och likabehandling och planen stöder oss att skapa en struktur så att våra mål och åtgärder omsätts i praktiken.

5 Studerandes delaktighet

Det kan lätt bli så att skolans personal styr de studerande till ”bättre” värderingar, vilket kan leda till att vuxennormen tar över och ungdomsnormen blir undantaget. Inkludera de studerande i planeringen och genomförandet av jämlikhetsarbetet både under lektionerna och i skolans övriga verksamhet.

Fundera på...

- Hur arbetar ni som kollegium med jämställdhets- och likabehandlingsplanen? På vilket sätt främjar ni förebyggandet av trakasserier och kränkande behandling eller allas lika rätt och möjligheter i klassrummet?
- Hur kan arbetet utvecklas och vad kan ni göra så att alla på skolan (studerande och all personal) är engagerade i arbetet? Vad kan ni göra så att även vårdnadshavare förstår vikten av arbetet?
- Hur kan ni som kollegium, men även som individer, arbeta med enkätresultaten och med det förebyggande arbetet så att det inte stannar vid en enskild lektion eller temadag?

5 Övningen ”Normorientering” hittar du på sidan 114 i Ekvalitas bok *Skapa plats – en normutmanande bok för en mer inkluderande skola.*

Övning: Normer i vår skola

SYFTE: att lyfta fram uteslutande och begränsande normer som finns i skolan och komma på konkreta förslag på hur kollegiet/de studerande i vardagen kan motverka dessa normer.

TID: minst 30 minuter.

DET BEHÖVS:

- post it-lappar (eller andra små lappar) som anteckningsmaterial för varje grupp (gärna två olika färger)
- A4-papper
- diskrimineringsgrunderna i text eller bild. (Finns på nästa sida.)

GÖR SÅ HÄR:

1. Dela in gruppen i mindre grupper, helst med 3-4 personer.
2. Be smågrupperna att fundera på vilka uteslutande och begränsande normer som finns i skolan. Ha gärna diskrimineringsgrunderna tillgängliga i text eller bild så att deltagarna kan få inspiration från dem.
   Det kan vara till exempel att skolans lokaler är otillgängliga, att det förekommer rasism eller att bara flickornas arbete uppmärksammas, att det inte förväntas lika mycket av pojkar som av flickor och så vidare.
3. Skriv ner konkreta problemformuleringar på post it-lappar. Gå sedan igenom lapparna och omformulera dem till normkritiska problemformuleringar.Exempelvis på lappen där det står ”rasistiska skällsord” - skriv om den till ”vithetsnorm som utövas genom skällsord”. Låt varje gruppmedlem välja en (1) post it-lapp de upplever att det skulle vara viktigt att undersöka närmare och klistra den på ett A4-papper.
4. Be sedan grupperna brainstorma kring olika tänkbara lösningar till de problem som de listat. Använd en penna med annan färg eller annan färg på post it-lapparna för att formulera lösningar till problemen och klistra dem på samma A4-papper där problemen sitter. Lösningarna får vara hur möjliga eller omöjliga som helst. Fundera och reflektera tillsammans så att lösningen sätter normen i fokus, det är normen som ska förändras, och inte den som avviker från normen.
5. Byt sedan A4-papper med en annan grupp. Fundera nu tillsammans på de nya problemformuleringarna och möjliga lösningar. Om ni har tid, kan ni igen byta lappar med en tredje grupp och göra samma sak.
6. Fundera sedan vidare (med de lösningar ni har framför er) vad ni som kollegium och enskilda pedagoger kan göra:
   - Vad kan göras redan imorgon? Vad är din roll?
   - Vad kan göras från och med nästa vecka? Vad är din roll?
   - Vad vill vi ha gjort innan läsåret är slut?
7. Avsluta uppgiften med att presentera varandras idéer. Någon fungerar som sekreterare och antecknar alla idéer i ett och samma dokument. Välj sedan ut vad ni kommer att försöka göra och tills när. Bestäm även vem som är ansvarig för att fylla i de tomma rutorna, så som målformulering, nuläget och uppföljning. Ni kan använda er av *Ekvalitas mall på en jämlikhets- och likabehandlingsplan*, som finns i slutet av häftet.

Diskrimineringsgrunderna

Enligt diskrimineringslagen[6] får ingen diskrimineras på grund av:

- kön
- ålder
- ursprung
- nationalitet
- språk
- religion
- övertygelse
- åsikt
- politisk verksamhet
- fackföreningsverksamhet
- familjeförhållanden
- hälsotillstånd
- funktionsnedsättning
- sexuell läggning
- eller någon annan orsak som gäller en personlig egenskap.

Diskriminering är förbjuden oberoende av om den grundar sig på ett faktum eller antagande i fråga om personen själv eller någon annan. Diskriminering som avses i Diskrimineringslagen är förutom direkt och indirekt diskriminering även trakasserier, vägran att göra rimliga anpassningar samt instruktioner eller befallningar att diskriminera. Positiv särbehandling däremot syftar till att faktiskt främja likabehandling eller att förhindra eller undanröja olägenheter som beror på diskriminering, och är inte diskriminering.

Att arbeta normutmanande är en förutsättning för att skolan ska kunna lyckas med sitt likabehandlingsarbete. Ett arbete som lägger grunden för att hela vårt samhälle ska förändras till det bättre. Det är de begränsande och uteslutande normerna, de normer som skapar stress och som leder till ohälsa, som vi borde jobba med. Och då tänker jag på normer som är kopplade till funktionsförmåga, kön, ålder, sexualitet, kroppsstorlek, hudfärg, mental hälsa och så vidare. Vi borde ändra på dem och samtidigt lyfta fram de inkluderande normerna. Och att det inte är studerande som tillhör ”avvikarna” som ska göra jobbet. De borde ha någon i skolan, i samhället, som tar fighten för dem. Och det är vi pedagoger, vi som jobbar på skolan, som ska ta fighten. Det är vi som borde ge dem vårt stöd, utan att de ska behöva be om det.

Jag tänker mig även att skolan har en enorm färggrann skara studerande, även om det inte alltid syns utåt. Och jag vet att jag behöver bli bättre på att se alla dessa färger. Bli bättre på att föra fokus från det som avviker, ”de andra”, till mig själv och normen. Jag behöver lära mig se sådant som tidigare delvis varit osynligt för mig. Det är absolut inte lätt, och känns stundvis väldigt svårt, men med hjälp av andra, både kolleger och studerande, tänker jag att jag kan bli bättre och att vi alla vinner på det. Det är vårt jobb som pedagoger att ge studerande vårt stöd och se till att ingen utsätts för kränkningar, trakasserier eller diskriminering. Vi behöver visa att vi tar likabehandlingsarbetet på allvar. Det är endast då en förändring kan ske.

NINA BLOMBERG, LÄRARE I FILOSOFI, RELIGION, LIVSÅSKÅDNING OCH HÄLSOKUNSKAP

6 samt Lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män

FEM TIPS för ett normutmanande arbete!

Fem rätt så enkla steg, så kallade mikrohandlingar, för att komma igång med ett normutmanande arbetssätt.[7]

1

Synliggör normer, sätt inte fokus på det normbrytande!

Oftast går normerna obemärkta förbi, eftersom vi själva passar in i normen. Normer blir tydliga då någon normbrytande person stiger in i klassen eller skolan (exempelvis då en homosexuell pojke kommer ut blir de homofoba skällsorden mycket tydligare). Tala därför snarare om normen, att vi utgår ifrån eller förutsätter att vi ska vara heterosexuella, och försöka inkludera det normbrytande på ett naturligt sätt, utan att göra ”en grej” av det. Att försöka inkludera det normbrytande genom att peka ut det ger en motsatt effekt än önskat. Då sätts fokus på det som bryter mot normen, inte själva normen i sig. Du kan granska normen genom att ställa frågor som: vilka sexualitetsnormer presenteras i boken/texten/filmen? På vilket sätt framställs flickor/pojkar, så att det utesluter transunga? Hur kommer det sig att kön/familjer/mental hälsa/etnicitet/funktionalitet/religioner framställs på det här sättet? Är det så i verkligheten? Hur påverkar detta personer som följer/inte följer normerna? Ifall det blir en diskussion om det normbrytande, som personer med nedsatt mental hälsa, se då till att inget kränkande blir sagt och att du genast reagerar ifall det skulle ske. Visst kan fördomar diskuteras (att vi pratar mental ohälsa då en terrorist är vit, men inte då den är icke-vit), men det får inte ske på bekostnad av de normbrytande studerande.

2

Se studerande som individer, inte som kön och tillhörande en viss sexualitet!

Alla studerande har ett namn. Var mån om att tilltala dem med deras namn istället för att säga ”flickor” och ”pojkar”. På detta sätt visar du att du ser dem som individer, inte som kön. Om det är en större grupp studerande och du inte har tid att räkna upp alla namn, så säg något annat passande som till exempel ”ni som sitter längst bak”, ”ni som gick först” och så vidare.

Förutsätt varken kön eller sexualitet. Det finns studerande som inte är bekväma med att tala om sitt kön. Samma sak gäller då pedagoger rutinmässigt kan säga ”mamma och pappa” när de ber att studerande exempelvis ska be om underskrift på papper. Här utgår en från att den studerande bor med sina föräldrar, att den lever i en heterosexuell familj, har två föräldrar och så vidare. Det är inte svårt att byta ut orden till ”vårdnadshavare” eller ”vuxen”.

Undvik att förutsätta heterosexualitet i samtal om och med studerande. ”Ni pojkar tänker bara på flickor” eller ”Sedan flickor då ni har en pojkvän, så...” eller att just utgå ifrån att barnen lever i en heterosexuell familj. Det är klassiska sätt att förstärka heterosexualitet som norm i vardagligt tal.

7 Läs mer om normutmanande pedagogik och hitta konkreta tips i Ekvalitas bok *Skapa plats – en normutmanande bok för en mer inkluderande skola*.

Kom ihåg att använda ”hen” i tal- och skriftspråk, om det inte är av betydelse att definiera kön. Tänk även på att det finns studerande som föredrar pronomenet ”hen” istället för hon eller han. Om du känner dig osäker på vilket pronomen som ska användas, kan du ta en runda i klassen där alla får säga sitt namn och vilket pronomen de föredrar.

3 **Utgå ifrån mångfalden i klassrummet!**

Då du har din klass/grupp med studerande så tänk på att bemöta varje studerande enskilt, inte bara i tanke – utan också i aktivt handlande. I skolan finns det en stor blandning av olika studerande, vars mångfald inte alltid syns, såsom olika funktionsvariationer, olika könsidentiteter, religioner, sexualiteter, hemförhållanden och med olika grad av mental hälsa. Ibland kan det hjälpa oss att se våra normerade handlingar och bemötanden om vi alltid utgår ifrån att åtminstone en person i klassen inte identifierar sig som heterosexuell, att alla inte lever i en klassisk kärnfamilj, att någon inte känner sig bekväm med sitt biologiska kön, att personer kan ha både synliga och osynliga funktionsvariationer och så vidare. Det här hjälper dig att tilltala alla i klassen/gruppen. Om det känns överväldigande att minnas alla diskrimineringsgrunder kan du exempelvis börja med att hålla en i minnet under en dag eller en vecka för att synliggöra ditt normbeteende i förhållande till den normen, innan du plockar med nästa norm.

4 **Granska läromedlen du använder!**

Vem är det egentligen som finns representerade i läroböckerna och i det material du själv och studerande skapat? Och hur framställs personerna som förekommer i materialet? Är personer med olika funktionsvariationer helt osynliga eller pekas de ut som ”annorlunda”? Hur är det med HBTIQ[8]+-personer, syns de och på vilket sätt i så fall? Alla studerande ska inte bara kunna känna sig representerade, utan också hitta förebilder, det vill säga positiva eller framgångsrika personer som representerar dem. Läromaterialet är det som studerande kommer i kontakt med dagligen och behöver därför normgranskas. Gör detta tillsammans med studerande. Tips på hur du kan göra detta hittar du i Ekvalitas metodmaterial ” Utmana normer i skolan – ett metodmaterial för en mer inkluderande skola” på sidan X, ”Vilka normer finns i skolan”.

5 **Bemöt alltid jargong och skämt som är riktat mot olika grupper av människor!**

Att använda skällsord som kan kopplas till grupper av människor såsom ”homo/bög”, ”AHDH-barn”, ”n-ordet” eller att skratta åt någon som har ofrivilliga spasmer, använder olika hjälpmedel eller har en kroppssform som avviker från normen, hör inte hemma i skolan. Säg alltid ifrån! Godkänn inte ”vi skämtade bara” eller ”vi menade inget”, utan säg ifrån och diskutera med de studerande. Varför säger de som de gör? Märker de hur de låter sig styras av förlegade normer som ifrågasätter människors lika värde? Hur kunde de göra annorlunda då de skämtar så att de inte stöder dessa normer? Använd din makt att agera!

8 HBTIQ+ står för homosexuell, bisexuell, trans, interkönade, queer. Plustecknet kan sättas till för att visa att förkortningen också kan innefatta andra läggningar och identiteter.

Övningar

Nedan hittar du några exempel på övningar som kan göras tillsammans med studerande och kollegor för att utmana begränsande och uteslutande normer. Fler övningar hittar du i boken *Skapa plats – en normutmanande bok för en mer inkluderande skola*. I boken hittar du även ämnesspecifika övningar.

Övning: Den goda människan 1

SYFTE: att väcka diskussion om "den goda människan" och hur denna definition passar in på alla, oavsett kön, samt att skapa verktyg för vad vi kunde göra annorlunda om det finns en skillnad som är kopplad till kön.

TID: minst 30 minuter.

DET BEHÖVS:

- whiteboard eller annat anteckningsmaterial så att alla kan se vad som skrivs
- pennor att skriva med.

GÖR SÅ HÄR:

1. Dela in deltagarna i mindre grupper. Ge dem några minuter att diskutera i gruppen hur de skulle beskriva "en god människa". Be dem fundera på hur en sådan människa beter sig, hurdan hen är, hur hen tänker, vad hen gör och så vidare. Be varje grupp turvis berätta vad de kommit fram till. Du kan skriva upp adjektiven på ena sidan av tavlan. Du kan även be en från varje grupp komma och skriva adjektiven på tavlan och så kan ni tillsammans gå igenom det som står där.
2. Ge dem sedan några minuter för att diskutera vad "en riktig man" väcker för associationer hos dem. Gör sedan samma sak som tidigare: be dem gruppvis berätta vad de kommit fram till och skriv upp vad de säger på andra sidan tavlan. Eller be någon från varje grupp att komma fram och skriva funderingarna.
3. Jämför sedan tavlans två delar med varandra. Motsvarar de varandra? Ifall de inte gör det, så varför går inte en "god människa" och "en riktigt man" ihop? Varför förväntas inte samma sak av dessa två? Varifrån kommer våra förväntningar kring en god människa och en riktig man? Hur formas män av förväntningarna på manlighet? Hur formas kvinnor och icke-binära av förväntningar på manlighet? Kan män leva upp till alla förväntningar om manlighet? Har dessa förväntningar ändrats genom historien? På vilket sätt i så fall? Hur kommer det se ut i framtiden? På vilket sätt bidrar skolan, pedagogerna och studerande till denna bild?
4. Fundera även på vilka konsekvenser det har ifall en man inte uppfyller förväntningarna på en man? Hur ser det ut på samhällsnivå? Kan exempelvis den höga självmordsstatistiken, missbruk eller bostadslöshet bland män i Finland kopplas till detta på något sätt? Hur ser konsekvenserna ut i skolan?
5. Avsluta övningen med att be deltagarna att i smågrupperna fundera på vad som nu kan göras, dels på individnivå men även på samhällsnivå, för att få en ändring. Vad kan vi göra så att definitionen på "en god människa" motsvarar definitionen på "en riktig man". Vilken förändring skulle det betyda i skolmiljön, vad borde vi göra annorlunda?

ÖVNING

Övning: Den goda människan 2

Övningen kan du göra tillsammans med studerande, men även med kollegiet. Anpassa övningen enligt den åldersgrupp du gör den med.

SYFTE: att väcka diskussion om "den goda människan" och fundera kring ifall denna definition passar in på alla oavsett yttre attribut.

TID: minst 20 minuter.

DET BEHÖVS:
- whiteboard eller annat anteckningsmaterial så att alla kan se vad som skrivs
- pennor att skriva med.

GÖR SÅ HÄR:
1. Dela in gruppen i mindre grupper. Ge dem några minuter att diskutera hurdan en god människa är. Be dem fundera på hur en sådan människa beter sig, hurdan hen är, hur hen tänker, vad hen gör och så vidare.
2. Be deltagarna gruppvis berätta vad de kommit fram till. Skriv upp adjektiven på tavlan. Alternativt kan du be dem själva komma fram och skriva adjektiven på tavlan.
3. Fundera sedan tillsammans på hur de beskrivit den goda människan. Det är troligt att grupperna kommer att ha fokuserat på personligheten hos människan, då kan du be deltagarna fundera vidare på hur det kommer sig att vi ändå i vardagen sätter mycket fokus på människors utseende, som till exempel klädsel, hudfärg, kroppsbyggnad, kön och så vidare och att vi oftast värdesätter de yttre attribut som passar in i normen, medan vi trycker ner det som inte passar in. Diskutera även gärna hur detta påverkar oss människor och vad det i värsta och bästa fall kan leda till.
4. Avsluta övningen med att be deltagarna komma med konkreta förslag på vad de kan göra för att påverka de problem de pekat ut. Vilken förändring skulle det betyda i skolmiljön, vad borde vi göra annorlunda?

Övning: Normkreativa trafikmärken

Vid genomgången av trafikregler och -märken kan du få in ett normperspektiv genom att fundera på hur trafikmärkena ser ut.

SYFTE: att synliggöra mannen som norm samt att öva normkreativitet.

TID: minst 45 minuter.

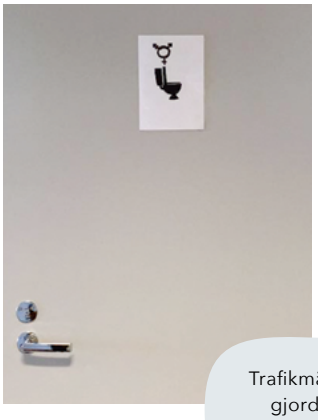
DETTA BEHÖVS:
- bilder på trafikmärken där människor avbildas
- pysselmaterial.

GÖR SÅ HÄR:
1. Gå igenom trafikregler och -märken med de studerande, så som du vanligtvis också brukar göra.
2. Förklara ordet inkludering. (Att alla ska känna sig välkomna, sedda och trygga och att människor/grupper inte kränks eller utesluts oavsett om de är närvarande eller inte.)
3. Plocka nu ut trafikmärken där människor och djur avbildas.
4. Ställ följande frågor åt de studerande:
   - Vem finns på trafikmärkena? (Ifall de nämner kön, så fråga hur detta avbildats.)
   - Vilket budskap om könen ger märkena? (Till exempel flickor har klänning, "vägarbete pågår"-märket avbildar en man, "varning för älg" avbildar en hane och så vidare.)
   - Är det någon som saknas från trafikmärkena? (Till exempel personer med rullstol, kryckor, åldringar, småbarn.)
5. Fundera tillsammans med de studerande hur det känns att inte få synas på trafikmärken (och även i exempelvis böcker, film och reklam).
6. Be nu de studerande att rita egna inkluderande/normbrytande trafikmärken.
7. Avsluta med en diskussion om de trafikmärken de själva gjort. Vad tänkte de på? Diskutera även varför det är viktigt att människor får

känna sig inkluderade och vad var och en av dem kan göra för att få människor att känna sig inkluderade.
8. Om ni vill och har tid, kan ni gå ut och hänga upp dessa märken på skolgården.

Trafikmärkena gjorda av studerande i Grankulla.

Övning: Jag tolererar dig!

Rätt ofta talar pedagoger om att barn och ungdomar ska lära sig att tolerera människor som är annorlunda. Det är ändå rätt sällan som ”att bli tolererad” låter som något positivt. Hur kommer det sig? Vem är det egentligen som bestämmer vad eller vem som är annorlunda?

Denna övning ska synliggöra problematiken med begreppet ”tolerans” och den går att göra på olika sätt och i olika etapper. Läs igenom övningen och fundera på hur det passar bäst för er att utföra den.

SYFTE: Tydliggöra skillnaden mellan att själv tolerera och att själv bli tolererad sam på vilket sätt skillnaden hänger ihop med makt och normer.

TID: 45 minuter.

DET BEHÖVS:
- whiteboard/anteckningsmaterial
- whiteboardpenna/penna.

ATT TÄNKA PÅ INNAN: denna övning kan väcka starka reaktioner hos deltagarna. Det betyder att det därför är viktigt att genomföra övningen fullt ut samt att reda ut eventuella konflikter och känslor som övningen ger upphov till. Ifall du vet om konflikter mellan deltagarna, så gör en parindelning innan du inleder övningen.

Etapp 1: Jag tolererar det du valt att bära

GÖR SÅ HÄR:
1. Dela in deltagarna i par. (Ifall paren inte går jämnt ut, går det bra om några är tre).
2. Paren sätter sig ner. Be nu A kommentera sådant som är synligt hos B utan att värdera. A ska inte kommentera att B har snygga glasögon, *fint* diadem eller *vacker* klänning, utan A ska bara koncentrera sig på de yttre detaljerna. Exempelvis: ”Du har glasögon/diadem/klänning”. A ska även försäkra B med en mening om att hen tolererar/accepterar

detta. Till exempel: ”Jag tolererar att du har glasögon”, ”Jag tycker det är helt okej att du har ett brunt diadem”, ”Jag accepterar att du har på dig den där klänningen”. Be A säga åtminstone fem exempel . B ska inte säga någonting alls, bara lyssna.
3. Be sedan deltagarna byta roller. Nu är det B som ska tolerera och A ska bli tolererad.
4. Efter att paren bytt roller ska A nu välja något av de påståenden som hen sagt åt B och utveckla detta. Hen ska nu understryka att B är bra ”*trots detta*” och att ”*det inte gör någonting*”. A ska vara så vänlig som möjligt. Till exempel: ”Det gör ingenting fast du har på dig den där klänningen idag” eller ”Jag tycker du är trevlig trots att du har glasögon”. B ska alltid svara med ett ”*tack*”.
5. Be deltagarna byta rollerna igen.
6. Bryt parövningen då deltagarna fått testa båda rollerna. Ifall inte etapp 2 utförs, avsluta övningen med diskussionsfrågorna nedan, i annat fall kan ni fortsätta med etapp 2.

Etapp 2: Jag tolererar dina val

GÖR SÅ HÄR:

1. Dela in deltagarna i nya par. (Ifall ni inte gjort etapp 1, så börja med att dela in deltagarna i par.)
2. Be deltagarna berätta något om sig själv för varandra, som exempelvis vad de äter till frukost, brukar göra på rasterna eller om deras favorit läroämne i skolan.
3. Be sedan A kommentera att denne tolererar/accepterar sådant hos B som har med hens livsval eller situation att göra. Till exempel: ”Jag tycker det är helt okej fast du äter kokta ägg till frukost.”, ”Jag accepterar att du brukar spela kort på rasterna.”, ”Jag har inga problem med att ditt favorit läroämne är religion.” och så vidare.
4. Be deltagarna byta roller.
5. Avsluta övningen och gå över till diskussionsfrågorna.

DISKUSSIONSFRÅGOR:

Oavsett om deltagarna gjort båda övningarna eller bara en del av dem, avsluta med att diskutera:

1. Hur kändes övningen? Låt alla säga hur det kändes att vara den som tolererar och den som blir tolererad.
2. Vad är bra med att använda begreppet tolerans och vad är problematiskt? Skriv upp det som sägs på whiteboarden i två spalter, ”bra” och ”problematiskt”, eller be deltagarna själva skriva ner deras funderingar i de två spalterna. Kolla sedan vilken spalt som fick flest kommentarer. Håller alla med om det som skrivits upp eller är någon av annan åsikt?
3. Fråga deltagarna om vilka grupper av människor som vanligen är de som tolererar och vilka som blir tolererade. Skriv på whiteboarden några av dessa grupper.
4. Be dem fundera kring vilka grupper som det oftast pratas om när det handlar om att tolerera. Ringa in dessa. Vilka grupper tas sällan eller aldrig upp då det talas om att tolerera? Vad finns det för likheter och skillnader mellan de inringade grupperna och de andra? Hur är detta kopplat till samhällsnormer? Ni kan även gärna fundera på grupper som tolererat och blivit tolererade historiskt. Vad har förändrats?
5. Be sedan deltagarna fundera för sig själva och skriva ner vilka situationer som de själva känner sig hänvisade till normens gillande eller ogillande i verkliga livet. Hur är det att bli tolererad? När är man själv en del av normen och kan välja att tolerera eller inte tolerera, acceptera, förkasta? Den som frivilligt vill, kan berätta för gruppen vad hen tänkt på.
6. Lista minst tre saker på vad deltagarna kunde göra annorlunda eller tänka på i fortsättningen för att inte återskapa problematiska normer.

Övningen är från RFSL:s material Någonstans går gränsen (2004), här delvis omformad av Ekvalita.

Övning: Härskarteknik

Övningen om härskartekniker passar bra att göra med personal samt med studerande. För att övningen ska fungera så som den beskrivs nedan, lämpar den sig bäst för studerande från årskurs 7 och uppåt. Övningen kan även göras med studerande i de lägre årskurserna, men behöver anpassas till gruppen.

SYFTE: att synliggöra då förtryck och orättvisor sker och öva sig på att säga ifrån och förändra.

TID: minst 45 minuter.

DET BEHÖVS:

- ett dokument där de olika härskarteknikerna finns samlade. (Finns i slutet på övningen.)

ATT TÄNKA PÅ INNAN:

om du själv är obekant med härskarteknikerna enligt Berit Ås så kan du läsa in dig på dem, exempelvis på www.kjonnsforskning.no/nb/de-fem-harskarteknikerna.

GÖR SÅ HÄR:

1. Börja med att berätta om härskartekniker, att det är metoder som används, antingen medvetet eller omedvetet, av personer eller grupper som vill behålla en maktposition.
2. Dela gruppen i mindre grupper. Be varje grupp att bekanta sig med en av de sju härskarteknikerna genom att söka fakta om dem eller genom att läsa sammanfattningen av härskarteknikerna.
3. Be nu de studerande beskriva en upplevd eller fiktiv situation som kunde hända i skolan där denna härskarteknik utövas. De ska försöka beskriva situationen så noggrant som möjligt. De kan bland annat fundera på följande frågor:
   - Var i skolan utspelar sig exemplet?
     - I vilken typ av sammanhang?
     - Ute eller inne?
     - På vilken typ av plats eller i vilket typ av rum?
   - Vilka var närvarande och vilken relation hade de till varandra?
   - Vad sade personerna till varandra?
   - Förekom kroppsspråk, gester?
4. Be sedan grupperna, en efter en, berätta eller spela upp situationen.
5. Grupperna får nu fundera på
   - om den utsatta personen bröt en norm?
   - hur personen som blir utsatt i deras exempel hade kunnat agera för att ta tillbaka makten?
   - hur de andra runt omkring kunde agerat?
   - Poängtera för dem att de inte ska diskutera vad personen hade kunnat göra för att inte bli utsatt. Fokuset ska ligga på det som redan skett och hur det kan hanteras där och då.
6. Be sedan grupperna att fundera på följande frågor:
   - Hur tror ni den utsatta personen upplevde det? Hur var det med personen som utsatte?
   - Vilka andra var närvarande?
   - Vilken relation hade de andra närvarande till den som utövar härskartekniken, samt till den som blev utsatt? Har det någon betydelse vem som är närvarande i situationen för vad som kan hända?
   - På vilket sätt hade de runt omkring kunnat ge stöd till den utsatte i den direkta situationen?
   - Kan stöd ges efteråt och i så fall på vilket sätt?
   - Vad kan göras för att undvika att denna typ av situationer uppkommer?
7. Avsluta övningen med att tillsammans reflektera över de olika situationerna och vad de kommit fram till. De studerande kan även fundera över ifall det finns andra härskartekniker som borde finnas med på listan. Det kan även vara bra att poängtera att härskarteknikerna inte direkt är något personligt, utan mer en fråga om en strategisk attack för att utövaren ska vinna någonting. Det är ett sätt att manipulera och utnyttja andra människor.
8. Som en eventuell fortsättning på övningen kan du be grupperna fundera på främjartekniker, det vill säga sätt som skapar trygghet i grupper och som skapar utrymme för mångfald. Exempel på främjartekniker kunde vara synliggörande, informerande och hänsynstagande.

Övningen är tagen från www.jamstall.nu, med några modifieringar av Ekvalita.

Sammanfattning av härskarteknikerna

Osynliggörande

Då någon blir bortglömd eller "överkörd" och på detta sätt signalera att personen är betydelselös, oviktig. Kan vara fråga om kroppsspråk eller ljud (som exempelvis att sucka eller gäspa högt). Under lektionen kan det till exempel vara fråga om att läraren aldrig ger ordet till en studerande trots att hen markerar flera gånger eller att studerande inte ger uppmärksamhet till varandra då någon talar. I läroböckerna osynliggörs vissa gruppers erfarenheter eller insatser, på bilder eller i exempel genom att det ofta saknas förebilder för studerande som tillhör minoriteter.

Förlöjligande

Då någon ironiserar, förminskar eller hånar en annan person eller på annat sätt visar att den är mindre värd. Kan även vara fråga om att tala till någon som om hen vet mindre och befinner sig på en lägre nivå (mansplaining). Under lektionen kan det vara fråga om att läraren ingriper allt för tidigt, då hen tror att den studerande inte kommer att klara av något eller inte vet svaret. Det kan även vara fråga om att tala om någon som "alltför känslig" eller att använda skällsord som berör minoriteter och som används för att förlöjliga en person.

Undanhållande av information

Att undanhålla information eller inte berätta för alla vad som är överenskommet är ett klassiskt sätt att utnyttja och förstärka sin maktsituation. Det kan i ett grupparbete innebära att några bestämmer hur det ska göras, utan att meddela alla i gruppen. Eller att studerande inte berättar något viktigt som läraren sagt på lektionen åt någon som varit borta den lektionen. Det kan också handla om att ha en lång diskussion om något som hänt/ett tema som en i gruppen inte känner till. Då den frågar säger de andra att det är för komplicerat att berätta allt.

Dubbelbestraffning

Detta äger rum då inget alternativ är rätt, oavsett hur en beter sig. Att en person gör fel vilket den än väljer. Det kan vara fråga om att en studerande får kritik för att hen inte satsar tillräckligt mycket på sin skolgång, men satsar hen mycket på skolgången så är det kanske fel enligt kompisarna. Det kan också handla om en lärare som engagerar sig mycket i jämlikhetsfrågor, men sedan är den som också alltid förväntas sköta allt. Damned you if you do, damned you if you don't.

Påförande av skuld och skam

Detta handlar om att utse en person till syndabock eller som själva problemet, då något negativt hänt. Ett exempel på påförande av skuld är när det antyds att flickor som blivit våldtagna eller sexuellt trakasserade har ansvar för det som hänt genom sin klädsel eller sitt beteende. Ett annat är en studerande eller pedagog som vill lyfta en diskriminering och får höra att det inte fanns problem innan den tog upp det.

Objektifiering

Att en persons kropp och utseende kommenteras och fokuseras i situationer där det inte alls är relevant, vilket också är sexuella trakasserier. Personen bedöms på basis av utseende och inget mer. I en skolmiljö kan det handla om att bemöta kritik genom att kritisera kroppen på den som fört fram kritik istället för med sakargument.

Våld eller hot om våld

Handlar om att använda fysisk styrka för att få sin vilja igenom eller att ge intrycket av att möjligheten att använda våld finns. Som att exempelvis trycka sitt ansikte väldigt nära någon annans eller att ställa sig framför någon annan, väldigt nära. Det kan vara hot uttryckta som "skämt" studerande emellan, eller ständiga knuffar, nyp eller slag under raster eller gympatimmen.

Fortsätt läsa...

Läs mer om olika typer av normer, vikten av att arbeta normutmanande och hur vi kan utmana de begränsande och uteslutande normerna i skolvärlden, i Ekvalitas bok *Skapa plats – en normutmanande bok för en mer inkluderande skola.* I boken hittar du tips på hur du kan normgranska dig själv, konkreta förslag på vad som kan göras i skolan för att bygga vidare på jämlikhetsarbetet, övningar som kan göras tillsammans med kollegor och en hel del normutmanande övningar att göra tillsammans med de studerande i olika åldrar och i samtliga läroämnen.

Boken är gratis och du kan beställa den från EKVALITAEDUCATION.FI. Boken finns även som PDF. Hör gärna av dig till oss SKAPAPLATS@EKVALITA.FI med åsikter och tankar om innehållet i lathunden och boken. Du är också varmt välkommen med i facebookgruppen SKAPA PLATS för att dela tips och idéer, diskutera och låta dig inspireras i arbetet med likabehandling i skolan.

Källor

Diskrimineringslagen, 30.12.2014/1325 https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2014/20141325, hämtad 05.01.2020

Edemo, G., Rindå, J. (2004) *Någonstans går gränsen. En lärarhandledning om kön, sexualitet och normer i unga människors liv.* RFSL Stockholm http://enhemlighet.se/wp-content/uploads/2012/09/Ngonstansgrgrnsen.pdf, hämtad 05.01.2020

Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen 2014, Utbildningsstyrelsen https://www.oph.fi/sv/utbildning-och-examina/grunderna-laroplanen-den-grundlaggande-utbildningen, hämtad 05.01.2020

Grunderna för gymnasiets läroplan 2015, Utbildningsstyrelsen https://www.oph.fi/sv/statistik-och-publikationer/publikationer/grunderna-gymnasiets-laroplan-2015, hämtad 05.01.2020

Institutet för språk och folkminnen https://www.isof.se/sprak/nyord/nyord/aktuellt-nyord-2002-2015/2015-09-25-intersektionalitet.html, hämtad 05.01.2020

Jämställ.nu http://www.jamstall.nu/, hämtad 05.01.2020

Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män, 8.8.1986/609 https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1986/19860609, hämtad 05.01.2020

Lagen om elev- och studerandevården, 30.12.2013/1287 https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2013/20131287, hämtad 05.01.2020

Regnbågsankan https://www.regnbagsankan.fi/utbildning-skolbesok/fakta-om-hbtiq/, hämtad 05.01.2020

Ekvalitas mall på en jämlikhets- och likabehandlingsplan.

Mallen nedan går att använda som grund till övningen "Normer i vår skola".

EKVALITA

Plan för förändring – jämställdhet och likabehandlingsplan

NULÄGE	MÅL	ÅTGÄRDER	ANSVARIGA	TIDTABELL	UPPFÖLJNING
En **kritisk beskrivning** över nuläget i skolan överlag, punktområden eller teman. T.ex. beskrivning av vad som inte fungerar, inte är systematiskt eller brister såsom i kunskap, rutiner eller uppföljning.	Uppge **mätbara mål eller delmål** för skolan, det kan vara kopplat till läroplanen eller nerskalat i enklare form. Exempelvis gemensamma linje bland pedagogerna om hur en tar tag i kränkningar mellan elever, ökad kunskap bland pedagoger och studerande kring rasism, en checklista för hur granska sitt eget läroämne ur ett likabehandlingsperspektiv samt ökad kunskap om hur sexuella trakasserier tar sig uttryck i skolan. Skriv varje delmål på egen rad för att skapa förutsättningar för tydliga och hela processer.	Vad kommer ni att **konkret göra** för att uppnå de uppställda målen eller delmålen? Skriv ut alla delåtgärder för att synliggöra arbetsprocessens alla delar samt vad som förutsätter vad. Såsom behov av att undersöka något innan själva åtgärden kan genomföras. Även här är det bra att använda ny rad för varje åtgärd. Exempelvis arrangerande av workshop kring normgranskning i sitt eget läroämne, utarbetande av frågor till kartläggning som går till påsyn i elev/studeranderådet.	1. ÖVERGRIPANDE ANSVARIG 2. ANSVARIG FÖR GENOMFÖRANDET Allas ansvar är ingens ansvar, vilket betyder att **uppdraget måste vara förankrat i konkreta personer**, arbetsgrupper eller processer.	Vad lönar det sig att göra först, exempelvis vilka åtgärder är enklast eller mest motiverande? Vad är en **realistisk tidtabell utgående från de resurser som finns?** Ta även i beaktande andra tidtabeller, så som temadagar, provperioder och på vilket sätt dessa åtgärder kan dra nytta av andra processer eller när det lönar sig att skjuta fram åtgärder?	Hur följer ni upp arbetet? Kan uppföljningen integreras i någon annan uppföljningsprocess eller behövs det en helt egen? **Vem, var, hur och när** sker uppföljningen? Konkreta datum och deadlines stöder processerna, speciellt att prata igenom vad som gick bra, och vad vi kunde lära oss till framtida och motsvarande arbete.

EKVALITA

Plan för förändring – jämställdhet och likabehandlingsplan

NULÄGE	MÅL	ÅTGÄRDER	ANSVARIGA	TIDTABELL	UPPFÖLJNING
			1. Övergripande ansvarig 2. Ansvarig för genomförandet		

EKVALITA
Stiftelsen
BRITA MARIA
RENLUNDS
minne sr